

The image shows a forest scene with a stone wall and steps in the foreground. The wall and steps are made of large, rectangular stone blocks, some of which are covered in moss. The ground is covered with dry leaves and twigs. In the background, there are many trees with bare branches, suggesting a late autumn or winter setting. A semi-transparent white text box is overlaid on the upper part of the image, containing the title in a black serif font. The entire image is framed by a decorative border with a repeating geometric pattern in shades of green and yellow.

Historisk guide

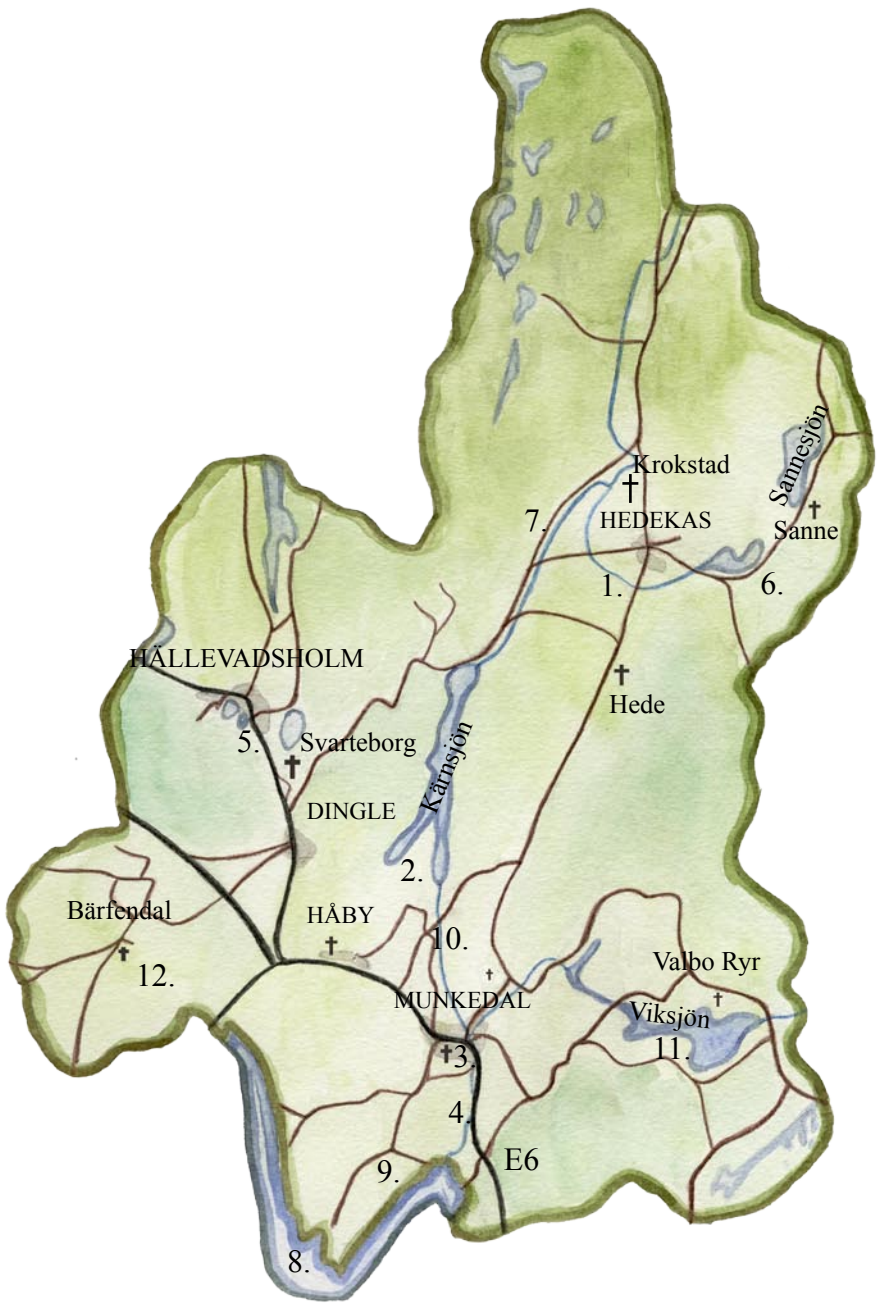
Munkedals kommun

Bohuslän

INLEDNING

Varje plats bär på en historia, vissa platser kanske fler än andra. Denna broschyr ger dig möjligheten att lära dig mer om historiska platser i Munkedals kommun. Här kan du bland annat finna grottor där tjuvar har huserat, mystiska ristningar och platser där krigsslag har ägt rum. Men du kan även finna spår efter den vanliga människan i form av torplämningar och kvarnar. Dessa lämningar kan ge oss en inblick i ett liv som ter sig annorlunda mot det som vi lever idag men som speglar en tid inte särskilt fjärran från vår egen. Genom att lära oss mer om dessa platser kan vi komma dessa människor lite närmre och förhoppningsvis lär vi oss något som vi kan dra nytta av i vår egen tid.

1. Hede, Sörbo	s. 1
2. Ristning Lerberg, Håby	s. 2
3. Kung Eystein	s. 3
4. Slag vid Kvistrum	s. 4
5. Thomas Thorilds minnessten	s. 6
6. Käcke Påls grotta	s. 7
7. Kvarnleden vid lilla Röd	s. 9
8. Gullmarn, sägnen om sjöormen	s. 11
9. Gullmarn, sägnen om Korsborg	s. 12
10. Borgmästarbruket	s. 13
11. Vågsäter	s. 14
12. Torplämningar på Skottfjället	s. 16

HEDE, SÖRBO

Vid den gamla gästgivargården på Sörbo står en minnessten som Vikarvet satt upp. Stenen sattes upp till minne av kung Sverre som kröntes till kung här 1177.

Kung Sverre föddes cirka 1151 och dog 1202 i Bergen. Han var enligt egen uppgift son av kung Sigurd Haraldsson Mund (1133-1155). Hans moder Gunhild var av bondesläkt från Vestlandet och gift med en kammakare från Färöarna.

Sverres saga liksom den isländska handskriften Flatöboken beskriver hur 300 män höll ting och valde en okänd ung man (Sverre) från Färöarna till kung. Sverre var uppfostrad sedan 1156 på Färöarna, där han blev prästvigd och återkom 1176 till Norge, där birkebeinarna* stod i uppror mot kung Magnus Erlingsson. Birkebeinare var rebeller som jagades från Ranrike (norra Bohuslän) upp till skogarna på Dal och i Värmland. Kläderna slets av det hårda livet och därför täckte de benen med näver. Birkebeinarna hade under ett par år plågat vad som idag är Bohuslän och även härjat uppefter de norska kusterna. Efter att ha blivit ordentligt åtgångna i en strid mot kung Magnus Erlingssons trupper insåg de nödvändigheten av att ha en militärkunnig hövding. Kung Sverre valdes därmed till kung och blev enligt sagan en mäktig sådan.

RISTNING LERBERG, HÅBY

På Lerberg vid gamla go-cartbanans nordöstra sida på en bergsvägg ungefär fyra meter ovan mark finns en ristning. Ristningen visar en duva och en latinsk text vilken lyder: *"Sine Armis Devictus"* och betyder *"utan vapen är jag besegrad"*. När eller av vem denna inskrift tillkommit är okänt. Den kan möjligtvis ha samband med att platsen under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet ibland användes som förläggning för de norra kompanierna av Bohusläns regemente. Eftersom duvor ofta används som symbol vid gravar för det lätt tankarna till att det kanske legat en grav här. Men graven har i sådana fall försvunnit för länge sedan eftersom platsen har använts som grusuttag.

I Håby kan också nämnas ett fynd från Skådene. Fyndet gjordes i en trädgård år 1831 där manuset till gården Skådene en gång legat. En lerkruka med 898 mynt upphittades! Mynten är daterade till 1600-talet. Vem som grävt ned dem eller varför man gjort det kan vi bara spekulera om. Kanske de hastigt grävdes ned av ägaren under någon av de stridigheter som drabbade området.

Numera finns 140 st av mynten i samlingarna på Historiska museet.

Tre st mynt från 1600-talet, foto ovan ristningen, Erika Eriksson

KUNG EYSTEIN

Enligt Snorre Sturlasson, den isländske författaren från 1200-talet, blev kung Eystein mördad och begravd vid Foss kyrka. Kung Eystein blev enligt legenden avrättad genom att bli huggen i kors i ryggen efter att han fått ta emot nattvarden i kyrkan. Där hans blod rann ner på marken sprang en källa upp som fick namnet Helga Korskällan. Där kungen stod lik före gravsättningen rann en annan källa upp. Denna källa kallas Skårkällan och finns fortfarande kvar på samma plats som Snorre beskrev den, i backen sydväst om kyrkan. Även den flacka stenen som Eysteins lik låg på över natten finns fortfarande kvar intill Skårkällan.

Kungens öde och i synnerhet sättet han mötte döden på verkar ha gjort ett oförglömligt intryck på folket. Tidigt började man att berätta om oförklarliga händelser som man knöt till den döde kungen. Man menade exempelvis att när man bad vid hans grav inne i kyrkan skedde underverk. Man uppfattade kungen som oskyldigt dömd och han kom tidigt att betraktas som helig – den helige Eystein.

Korskällan fanns kvar ända fram till 1950-talet vid nuvarande Vårdcentralen och hit återkom folk under en lång period för att "hela" sig.

SLAG VID KVISTRUM

Kvistrum har flera gånger varit platsen för olika slag som utkämpats mellan Norge/Danmark och Sverige. Första gången man drabbade samman här vet vi inte men resterna efter en fornborg berättar att detta har varit en viktig plats sedan lång tid tillbaka. Under nästan alla fejderna slogs man här, Bränne- Balse- Krabbe- Gyldenlöwe- och Löwendahlsfejderna. Om man studerar gamla kartor över området kan man se att det en gång legat en skans här. De tidigaste uppgifterna om befästningsanläggningen är från 1643-45 under Hannibalfejden. Sedermera vet man att Rutger von Ascheberg uppförde skansar här, som fick namnet Kung Karl XI:s skansar. Vid Tingshuset syns fortfarande spår efter dessa i form av jordvallar.

Kung Karl XI:s skansar uppfördes i samband med Gyldenlöwesfejden 1675-79 då norska trupper gick genom Bohuslän i riktning mot Kvistrum. Norrmännen kom med båt för att försöka gå i land i närheten av Korsborg medan svenska styrkor försvarade platsen från Korsborg och Saltkällan. De norska styrkorna gav till slut upp försöket att inta Kvistrumpasset och drog sig tillbaka. Detta med anledning av ryktet om att Karl XI befann sig i Vänersborg med en gigantisk förstärkning till västgränsens försvar.

År 1788 var Kvistrum återigen inblandat i stridigheter. Sverige var i krig med Ryssland och därmed också det allierade Danmark/Norge (Tytteberskriget/Teaterkriget). Den norska truppen tågade mot Kvistrumpasset medan den betydligt mindre svenska truppen retirerade söderut. Bland norrmännen var den danska prinsen Carl av Hessen med och den unge danske kronprinsen Fredrik. Chef för den svenska truppen var den gamle översten Tranefelt. När ryktet om att norrmännen var på intåg red överstelöjtnanten Funch på Brålands gård de båda prinsarna till mötes. Trots att de var fiender bjöd han hem dem till Bråland. Följande dag hölls en festlig middag på Bråland med de två prinsarna och Tranefelt, ett märkligt och omtalat middagskalas. Efter middagen drabbade man samman som uppgjort. Efter att slaget pågått i ca en timme stormade fientliga ryttare in i det svenska retranchementet och därmed kapitulerade svenskarna. Det redan tidigare uppgjorda slaget var nu över och de båda sidornas chefer möttes på Kvistrums gästgiveri. Cirka fem personer på vardera sidan fick sätta livet till på grund av stridigheterna.

THOMAS THORILDS MINNESSTEN

Cirka två kilometer söder om Hällevadsholm, på västra sidan om vägen, står en minnessten vilken är rest över Thomas Thorild. På stenen står det skrivet:

"Thomas Thorild, föddes här 1759. SKALD, TÄNKARE, SNILLE".

Thomas Thorild föddes i en fattig bondefamilj på gården Blåsupp, Hällevadsholm, i Svarteborgs socken och hette från början Thorén men bytte senare namn till Thorild. Han var lyriker, författare och filosof och kom främst att bli uppmärksam av sin samtid och eftervärlden tack vare sin personlighet och spännande levnadsöde. Han var ovanligt begåvad och kunde, genom bidrag från en rik välgörare, studera filosofi och juridik vid Lunds universitet.

Thomas Thorild opponerade sig mot den rådande gustavianska klassicismen som hade dykt upp som en reaktion mot den allt för stora tilltron till människans egen förmåga. Här fanns en mängd regler som talade om vad och hur man skulle skriva. Han menade att poeten var slav under de uppställda reglerna och kallade sig istället för skald. Han menade även att genierna själva skulle sätta upp ramar för sitt skrivande, något som för oss idag ter sig som en självklarhet. Det var dock Thorilds presentationsteknik som förargade folk. Han visade tydligt att man inte behövde lyda andra bara för att de hade en högre position i samhället. Thomas Thorilds mest kända citat kom att lyda: "Tänka fritt är stort – men tänka rätt är större"

Han drev frågan om tryckfrihet och gav sig in i politiken, något som ledde till att han arresterades 1792. Då man befarade en konspiration och en kommande kupp landsförvisades han till Greifswald i dåvarande svenska Pommern. Här blev han kvar som bibliotekarie och professor fram till sin död 1808. Thomas Thorild ligger begravd i Neuenkirchen.

KÄCKE PÅLS GROTTA

I Björnåberget, i Sanne socken, ligger en grotta som går under namnet Käcke Påls ugn eller Käcke Påls omm. Grottan, som är ganska svårtillgänglig och som har lågt i tak, återfinns vid den södra slutningen av Björnåseberget och har bildats av ett antal nedrasade klippblock. Man skall, enligt folk i bygden, för ungefär femtio år sedan påträffat kolrester i grottan.

Någon gång under 1880-talet skall en tjuv vid namn Käcke Pål ha hållit till i denna grotta. Käcke Pål hette egentligen Paul Olofsson och var född den 30 mars 1827. Enligt traditionen höll sig folk i allmänhet borta från grottan så länge Käcke Pål bodde där, han påstods nämligen vara beväpnad. Han gav sig ut på stöldräder och gäckade folk både i Sanne och i Färgelanda. Det finns många berättelser om Käcke Pål. Bland annat skall man vid skogsplantering vid Boterud i Färgelanda ha påträffat en nedgrävd samling silversaker i skogen. Dessa hade stulit i bygden under Käcke Påls tid och man trodde därför att han hade grävt ner dem och sedan glömt bort platsen. Det finns emellertid många berättelser som tyder på att Käcke Pål egentligen hade ett ganska gott hjärta och att han

brukade hjälpa människor i nöd. En piga på en gård i närheten hade, som man sade, "råkat i olycka" och fann en fristad i Käcke Påls grotta. Hon skall i grottan sedan ha fött en pojke och de bodde där ett tag. Pojken kom dock med tiden att omhändertagas av folk på en gård i Bergeröd. Det påstods dock med bestämdhet att det inte var Käcke Pål som var fadern och vad som vidare hände med kvinnan förtäljer inte historien.

Käcke Pål lyckades under många år hålla sig undan lagen men han jagades länge av länsmän och fjärdingsmän. Slutligen åkte han fast då han efter en nattlig stöldraid genade över Strannesjöns is och gick igenom. Ett antal personer som hade förföljt honom lyckades rädda honom och han dömdes till ett långvarigt fängelsestraff på Karlskrona fästning där han även kom att sluta sina dagar.

KVARNLEDEN VID LILLA RÖD

Vid Lilla Röd, i Krokstad socken, är vandringsleden som bär namnet Kvarnleden belägen. Här kan man gå en slinga på 2,5 kilometer och samtidigt se lämningarna efter ett flertal kvarnar. Kvarnlämningarna är belägna längs med bäcken som rinner ut från Stämsjön. På en karta från 1840-talet går det att utläsa att det då låg sju stycken kvarnar på rad i bäcken. Tillstånd för att uppföra den sista kvarnen söktes år 1840 av ett antal bönder som gick samman för att bygga den samma. Idag kan vi se ett flertal kvarnstenar i bäcken som minner om den aktivitet som en gång rådde här. Intressant är att man även kan se två halvfärdiga kvarnstenar i anslutning till bäcken.

KVARNLEDEN 2,5 km →

Längs med leden passerar man även lämningar efter soldattorpet Dammen. Den siste torparen här var Anders Edvin Blom som bodde här mellan åren 1910-28. Han lär ha varit trumslagare på Bohusläns regemente.

De kvarnar som påträffas i skogsmark är oftast rester efter ganska små anläggningar och användes främst för husbehov. De drevs med vattenkraft och användes främst för att mala säd. De äldsta kvarnarna uppfördes under medeltiden men vanligtvis är de kvarnar vi träffar på i skogarna från 1800 och 1900-talen. De olika typer av kvarnar som förr användes är skvaltkvarnar, hjulkvarnar och turbinkvarnar. Den vanligaste typen är skvaltkvarnen som dock kom att ersättas av hjulkvarnarna under den senare delen av 1800-talet.

GULLMARN, SÄGNET OM SJÖORMEN

Enligt sägnen ska det en gång i tiden ha funnits en sjöorm som bodde i Gullmarn. Enligt sägnen var denne så lång att han nästan räckte tvärs över fjorden då han låg utsträckt. Han gjorde stor skada i trakterna runt omkring genom att ta både djur och människor till föda. Mat skaffade han sig genom att lägga huvudet på land och öppna gapet, då kom både kor och får springande och försvann ner i ormens svalg. Han drog dem till sig endast med sin blick. Vid ett tillfälle fick en man se en kviga stå och titta ner åt fjorden där ormen skymtade. Hon satte benen i marken och stretade emot men drogs ändå allt närmare stranden. Men mannen satte sin höga stormhatt framför kvigans huvud så att hon inte kunde se ormen. Det hjälpte och kvigan undkom.

Sägnen berättar även att det var tre livsdömda slavar som tog död på ormen. De seglade över den med träflottar undertill försedda med skarpa liar och skar på det sättet av ormen på tre ställen. Blodet flöt så ymnigt att vattnet i Gullmarn var rött tre år därefter. Resterna efter ormen flöt upp i Gårvik där de låg länge och stank.

På torget i Munkedal står ett konstverk som föreställer sjöormen. Konstverket kallas Fjordor och är gjord av Ingemar Lollo Andersson, 1991.

Foto: Jan-Olof Karlsson

GULLMARN, SÄGNET OM KORSBORG

I Korsvik vid inre delarna av Gullmarsfjorden i Saltkällan berättas det att det en gång låg ett slott. På slottet härskade en drottning som hette Gunilla. Hon hade ständigt medgång vilket gjorde henne högmodig. Enligt sägnen hade hon en ring som hon skattade högt. Denna ring kastade hon i Gullmarsviken samtidigt som hon yttrade *"att det vore lika omöjligt för henne att bli olycklig som att återfå denna ring"*. Tidigt på morgonen följande dag hade dock en fiskare fångat en ovanligt

stor fisk som han bar upp till slottet. När fisken blev uppskuren fann man i magen Gunillas ring. Ringen överlämnades till drottningen och inte långt därefter fick den högmodiga erfara att lyckan har ett slut. En fientlig kung vid namn Asmund kom med härskepp och anföll Gunillas slott. I detta slag stupade hon varpå platsen döptes till Gunillaviken. Bönderna i Foss anföll sedan kungen som stupade. Asmund blev begraven i någon av åsarna mellan Åtorp och Lilla Foss medan Gunilla begravdes i sitt slott. Sägnet berättar att i hennes grav lades smycken, bland annat hennes ring. Gunillas vålnad har visat sig så fort gravplundrare försökt att ta ringen.

Enligt sägnen ska namnet Gullmarsfjorden komma från Drottning Gunilla. Detta är inte helt sannolikt då Gullmarsfjorden enligt gamla källor kallades Godmaren.

Under stridigheter mellan Sverige och Danmark/Norge på 1600-talet användes platsen där det sägenomspunna slottet på Korsborg sägs ha legat. De norska trupperna kom sjövägen och skulle landstiga i närheten av Korsborg men blev anfallna av svenskarna.

BORGÄSTARBRUKET

År 1667 bildades Uddevalla Sågbruksintressenter. De fick kungligt privilegium för sågverksrörelse i Örekilsälven. Vattenleden var i bruk i nära 300 år fram till 1967 och var en av Sveriges äldsta allmänna flottleder.

På 1720-talet fanns från Kärnsjöns södra utlopp och nedåt omkring 32 sågverk. Ett av dem var Borgmästarbruket, vars synliga rester som minner om en 250 år lång industriepok fortfarande finns kvar. Författaren Johan Oedman som var här under 1700-talet skrev om Borgmästarbruket: *"Uddevaldsboerne, the rijkaste och mäktigaste Köpmännen, som äro ägare af the sågor, til största delen här stående gjordt stor kostnad på wackra hus hela älwfen ned till Salt-kiällan"*.

Det var full rörelse här under Borgmästarbruksepokens blomstrande tid. På 1830-talet bodde det ca 130 människor här som arbetade med näringen kring älven. Minnen efter de människorna finns fortfarande kvar. Längs med Kärnsjöns två södra vikar finns lämningar efter cirka 16 torp och stugor. De som bodde där arbetade på gårdarna runt Torps herrgård och bruk. Vid sidan av borgmästarbruksruinerna finns också resterna efter sågverksarbetarnas bostäder.

På 1920-talet började avvecklingen av bruksrörelsen på Torp. Många av dem som arbetade på sågverket fick arbete på pappersbruket i Munkedal. Under en vårfloed 1951 spolades de sista resterna av dammen och bron vid Borgmästarbruket bort och bruket lämnades att förfalla.

*Mellan Torp och Bråland vid Örekilsälven finns Kung Carl XI:s sigill inhugget i berget och årtalet 1688.

VÅGSÄTER

Läget vid Ängedammen och Vågsätersbäcken utnyttjades tidigt för industriell verksamhet, redan under tidigt 1600-tal fanns det en såg och kvarn på platsen. 1764 ansökte den dåvarande ägaren Arvid Bernhard Virgin om att få öppna ett järnmanufakturverk vid Vågsäter, vilket han också beviljades. Liljenbergsfors manufakturverk kom det att heta, där man gjorde stångjärn samt gjutjärnsbeslag och andra gjutna detaljer. Sedermera skulle också järnmanufaktur, tegelbruk, såg - och kvarnverksamhet drivas här. Virgin fick efter ett tag ekonomiska problem och blev tvungen att sälja flera fastigheter. Egendomen köptes 1782 av Simzon Koch. I hundra år skulle familjen Koch äga och bruka Vågsäter och Liljenbergsfors. Under den tiden berättas det att det var full rörelse på Vågsäter. Enligt mantalskrivningen vid 1800-talets början bodde det här sammanlagt 161 personer.

Efter Carl Simzon Kochs död ca 1880 sålde arvingarna Vågsäter till Munkedals bruk för 250 000 kr. Munkedals bruk fick därmed en hel del

Foto: Jan-Olof Karlsson

skog som de kunde avverka och dessutom fick de möjlighet att utnyttja vattenleden Trestickeln och Munkedalsälven för flottning av timmer via Vågsätersbäcken och Viksjön.

På 1960-talet såldes Vågsäters manbyggnad då den också revs. Vågsäter hade på sin tid flera välbyggda hus bland annat ett corps de logis med 11 rum från 1700-talet, flygelbyggnad, bryggghus, bodar, växthus, höns hus, såg, kvarn och smedja. Numera finns bara det gamla kvarnbostället och några äldre hus kvar som troligen varit skogsvaktar- och skogskörartorp till Munkedals bruk. Men även familjen Kochs gamla kyrkogård finns kvar, vackert belägen i en eklund vid Viksjön.

Foto: Jan-Olof Karlsson

TORPLÄMNINGAR PÅ SKOTTFJÄLLET

På Skottfjället, i Bärfendals socken, finns ett flertal kulturlämningar så som torplämningar, stengärdesgårdar och stenbrott. Husgrunderna efter några av de torp som man idag kan se och vars namn fortfarande finns utsatta på kartan är *Ekeskogen*, *Orremyren* och *Dammen*. Flera av dessa husgrunder består av huggna stenar i vilka det går att se spår av bredkilshål vilket tyder på en äldre form av stenhuggeri.

Vid lämningarna efter torpet Ekeskogen kan man i berget bakom husgrunderna finna spår av just ett stenbrott. Här ser man tydligt bredkilshålen och brottytorna något som visar att man inte gick långt för att bryta stenen till husen. I området finns även flera kulturväxter så som snöbärsbuskar och rosor. Torpet, som upphörde omkring 1940, har troligtvis fått sitt namn efter att det i området växer rikligt med ekar.

Vid Skottfjällets rand löper den så kallade Skörbostigen. Här kan man få en fantastisk vy över Bärfendal. Längs med stigen, som slingrar sig ner på skrå längs berget, skall man förr i tiden ha vallat djur.

Foto: Erika Eriksson

Munkedals Kommun

INTERREG IIIA
SVERIGE - NORGE

Text: Erika Eriksson, Charlotta Hognert
Layout, illustrationer, karta: Charlotta Hognert
Foto, om ej annat uppges: Charlotta Hognert
Foto framsida: Erika Eriksson

Källor:

- *Kungl. Bohusläns regemente och dess hembygd.*
- *Del 1*
- *Sällsamheter i Bohuslän och Dalsland*
- *Fem socknar i Munkedal*
- *Munkedal, en bygd och ett bruk i Bohuslän Harry Molin, 1949*
- *Sörbygdens härad, socknarna Hede, Krokstad, Sanne*
- *Heimer, Tage. 1976. När stortjuven "käcke Pål" höll till i Björnåsberget. Ur Hede fornminnes och hembygdsförenings årskrift 1976*
- *Sandberg, Elov, Käcke Pål .1982 Ur Sörbygdens härad Socknarna Hede, Krokstad och Sanne*
- www.munkedal.se

Major H.E. Uddgren.
Edvard Matz